

Darja Zaviršek

Ženska kot grešni kozel: oblike nasilja v neopatriarhatu

Ključne besede: neopatriarhat, nasilje, neoliberalizem, transnacionalni hegemonski maskulinizem, postsocializem

DOI: 10.4312/ars.12.1.11-25

Uvod

»[...] s sovražnikom, čigar struktura ostaja neznana, prej ali slej pride do identifikacije [...]« (Agamben, 2004, 21).

V gornji misli Agamben ubesedi problem, s katerim so se ukvarjale številne feministične avtorice: kako je mogoče, da oblike patriarhalnega nasilja, kot sta fizično nasilje nad žensko in omejevanje ženske avtonomije na področju lastnega telesa, podpira tako večina moških kot žensk; pri obojih pogosto prihaja do identifikacije s storilcem, zato nasilje minimalizirajo, racionalizirajo in na splošno opravičujejo. Lahko pa se podpora storilcem nasilja zgolj kaže kot takšna in gre v resnici za patriarhalno podreditev, ki je posledica spolno specifične socializacije; lahko je mešanica strahu in ponotranjenega občutka nesamostojnosti in nevrednosti. Kako si sicer razložiti današnje razprave o seksizmu v jeziku, kjer ženske same sebe nagovarjajo v moški slovnični obliki (tajnica fakultete želi, da se jo naslavlja z moško slovnično obliko, »tajnik«, ker ima ta več simbolne moči;¹ socialne delavke o sebi govorijo »mi, socialni delavci« in učiteljice praviloma govorijo o »naših dijakih«). Sovražnikova struktura ostaja neznana tudi takrat, ko se moški in ženske identificirajo s storilcem, ker reprezentira moč, ki je sami nimajo in se želijo virom moči čim bolj približati; lahko jih vodi upanje, da bodo s svojo dopadljivostjo oblastneževo moč omejili ali ga celo »spremenili«. Klasični patriarhat kot struktura in kultura moške dominacije nad ženskami v javni in zasebni sferi, v politiki, na delovnem mestu in v simbolnih reprezentacijah, v katerih so moški nadzorovali žensko telo in njegove funkcije, je bil utemeljen na prepričanju o ženski naravni šibkosti in intelektualni inferiornosti; a hkrati je bila ženska nenadomestljivi angel, ki rojeva, skrbi za odvisne ter s svojo nežno, lepo in dražečo podobo moškemu krasi sicer pusto življenje. Dokazovanja o nasprotnem niso pomagala, dokler se ni dovolj veliko število žensk priključilo

1 Prim. Aleš Iglič, Janez Novak, študentka slovenščine. *Delo, Sobotna priloga*, Pisma bralcev, 9. junij 2018.

feminističnemu gibanju in razkrinkalo strukturo nasilja. Zdi se, da nekaj podobnega zahteva sedanji trenutek.

S pojmom neopatriarhat označujemo današnje nadaljevanje starega patriarhata v novih okoliščinah in novih pojavnih oblikah. V postsocialističnih družbah, tudi v Sloveniji, s kratko tradicijo ženskega gibanja in demokratičnih institucij, je ta proces še posebno viden. V postsocialističnih državah se je neoliberalizem širil skupaj z močjo katoliške in pravoslavne cerkve, ki sta se vzpostavili kot žrtvi in kot moralna branika pred komunizmom. V postsocialistični Sloveniji je bilo RKC vrnjenega veliko materialnega premoženja, kar je okrepilo njeno ekonomsko moč. Religiozne institucije so že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja začele ustanavljati in podpirati desne in populistične politične stranke ter religiozne civilnodružbene organizacije; te so začele vplivati na politiko ženske reprodukcije in družinskih zadev. A neopatriarhat ni le fenomen postsocialističnih držav, temveč globalnega neoliberalnega sveta. Za katere nove okoliščine gre?

Neopatriarhat kot proizvod neoliberalizma

Ženske so danes tudi v kapitalističnih državah v plačani zaposlitvi postale nekaj običajnega; v množičnem visokošolskem izobraževanju (vsaj na globalnem severu) zasedajo dobro polovico študijskih mest; spolna, identitetna in reproduktivna revolucija ter boj proti patriarhalnemu nasilju v zasebni sferi so ženske v ekonomsko razvitih delih sveta naredili svobodnejše in bolj avtonomne kot kdajkoli prej (Zaviršek, 2012). Zato jih ne opisujemo več kot intelektualno inferiorne moškim, temveč bolj kot tekmice moškim za najvišje položaje; reproduktivne odločitve sprejemajo zavestno in uporabljajo vrsto podpornih institucij, ki so zamenjale žensko neplačano skrbstveno delo.² Identitetne konstrukcije so se zelo spremenile. Nič čudnega torej, da so številne ženske verjele, da je feministični boj skoraj dosegel svoj končni cilj, univerzalno enakost med tradicionalnima binarnima spoloma.

Z neoliberalizmom je prišlo do novih sprememb. Med moškimi sta se začeli širiti množična brezposelnost in prekarnost; ne smemo pozabiti, da so moški svojo »naravno« dominacijo dolga stoletja utemeljevali na ekskluzivni ekonomski preskrbi žensk in otrok ter z njo dominacijo tudi reproducirali (Connell, 2012). Vpliv globalizacije na dominantno moškost pa je bil uničujoč. V postsocialističnih državah so moški tako rekoč čez noč izgubili varne zaposlitve, se množično predčasno upokojevali, kar je bila ponekod načrtna politika neoliberalnih mednarodnih in lokalnih akterjev moči, da se odkrižajo delavcev z močno sindikalno zavestjo in tradicijo (Vanhuysse, 2009),

2 V državah globalnega severa so njihovo delo prevzele skrbstvene delavke iz globalnega juga, kamor vključujemo tudi ženske iz postsocialističnih držav (Zaviršek, 2012).

prehitro umirali in gledali, kako so lokalni neoliberalni moški, ki so počasi postajali del »hegemonske moške elite«, njihova delovna mesta izvozili na druge celine. Zgodovinska ironija, poudarja Nancy Fraser (2007), je, da je v obdobju, ko je feministično gibanje na Zahodu najbolj poudarjalo pravico do priznanja različnih identitet (etničnih, spolnih itn.), globalni neoliberalizem, ki je prav te identitetne raznovrstnosti spodbujal, vse bolj razgrajeval ekonomsko in socialno enakost ter pravično distribucijo dobrin. Namesto da bi prišlo do obojega, pravice do identitetnih raznovrstnosti in pravice do pravične distribucije dobrin, je prišlo do »kulturalizacije politike priznanja« in do namišljenega »spopada religij«. Fundamentalistični neoliberalizem je zamaskiral naraščajoče ekonomske neenakosti na področju globalne redistribucije dobrin in neposredne posledice globalnega neoliberalizma (ekološke katastrofe, pomanjkanje vode, hrane, nekaterih surovin ipd.), za kamuflažo pa mu je rabil najprej diskurz o multikulturnosti kot nečesa pozitivnega, pozneje pa ideologija »spopada kultur« in civilizacij, ki naj bi bile krive za globalno negotovost in vojne.

Če parafraziram svoje staro vprašanje, »kaj so delale ženske, ko so moški lovili«, se danes lahko vprašam, kaj so delale ženske, ko so moški postajali globalni igralci v mednarodnih loviščih dobička in poceni surovin. Odgovor daje prav Nancy Fraser (2007, 23) s tezo, da so bile identitetne politike in razprave o biološkem esencializmu le dimna zavesa, ki je odvrnila pozornost od tega, da redistribucija dobrin postaja vse bolj nepravilna. Ob tem Butler (1998) poudarja, da je že samo ločevanje med ekonomsko pravičnostjo in kulturnimi razlikami (identitarnostjo) marginaliziralo določene oblike političnega aktivizma. V postsocialističnih družbah so ženske, medtem ko so moški lovili v mednarodnih loviščih dobička, nedvomno delale »odprto družbo« (znana sintagma, ki jo je v regiji uveljavil George Soros, danes osovražena oseba s strani avtoritarnih politikov); v Sloveniji so krepile demokratično izobraževanje in civilno družbo.

Pred globalno prevlado transnacionalnega neoliberalizma se je zdelo, da so moški in ženske sprejeli dejstvo, da postaja ženska enakovredna moškemu, ko pa je prišlo do množičnega siromašenja družb ter posledične viktimizacije in marginalizacije moških, je bilo treba najti grešnega kozla. V ideološki in psihološki premestitvi, ki tvorita jedro fenomena grešnega kozla, razlogi za poslabšanje položaja moških in žensk, otrok in družin niso bili naslovljeni na tisto, čemur Ikeda (2007) pravi »maskulinizem transnacionalne hegemonске moškosti poslovnega sveta«, ki ga danes utelešajo politiki, kot so Trump, Putin, Orbán in Erdogan, ter neizmerno bogati poslovneži, ki s svojim kapitalom obvladujejo medije, komunikacijske povezave, informacije in naravne vire, temveč na ženske. Prav transnacionalni »tržni maskulinizem« je po Ikedi tisti, ki je nadomestil maskulinizem moškega ekonomskega skrbnika žensk in otrok iz 19. stoletja (2007, 127).

Evropski film leta Toni Erdmann (2016) scenaristke, režiserke in producentke Maren Ade fenomen transnacionalnega tržnega maskulinizma opisuje na komično brutalen način. Zgodba se odvija v postsocialistični Romuniji, glavna oseba pa je mlada menedžerka, ki ne doživlja ne nasilja ne revščine v klasičnem pomenu besede in je na prvi pogled ideal ženske emancipacije: ima odlično službo, potuje in je samostojna. V resnici je v celoti podrejena maskulinističnim vrednotam globaliziranega neoliberalnega poslovnega sveta, v katerem mora biti brezkompromisna (odpušča ljudi, jim laže in za povečanje dobička moških opravlja najrazličnejša »umazana« dela), ves čas je na voljo vodilnim v globalnih multinacionalkah, za povrh pa je še spolno privlačna. Hkrati mora biti podredljiva, zabavati mora žene uspešnih poslovnežev, ob seksističnih opazkah se mora pretvarjati, da jih ne sliši, in ves čas mora biti pripravljena na bežna seksualna srečanja. Ko se začne zavedati svoje odvisnosti in odstirati zaveso neoliberalnega maskulinizma, se v afektu odloči, da bo sodelavce na svoji zabavi sprejela gola; na zabavo spusti samo tiste, ki so se pripravljene razgaliti. Temu se podredi le njena asistentka, ki je še bolj odvisna od maskulinističnega neoliberalnega režima. Nasprotno, moški menedžerji, ki volatilna telesa zahtevajo od žensk, tako telesno podredujejo zavrnejo.

Film Maren Ade razgali strukturo neoliberalnega maskulinizma, ki diktira pravila globalnega poslovnega sveta ter ženske podreja na stare in nove načine. Hegemonska transnacionalna dobičarska moškost komodificira ženska telesa, kar opravičuje z logiko »svobodnega trga«, češ, če tega noče, se lahko vrne v sfero gospodinjstva. Neopatriarhat torej ne uporablja več tradicionalne ideologije odvisnih, šibkejših in manjvrednih žensk, temveč ideologijo preveč emancipiranih žensk, ki so pozabile na svoje temeljno poslanstvo (skrb za dom, moža, otroke in družino), se vpletajo v politiko in so preveč navzoče na trgu delovne sile (v Sloveniji bojda v sodstvu, pedagoških poklicih in javnih službah; prim L. 2018). Neopatriarhat bi se jih rad odkrižal.

Naj spomnimo, da so bile ženske v številnih zanje emancipacijskih družbenih prelomih že od nekdaj konstruirane kot grešni kozel. Vzemimo na primer zgolj primer iz konca 19. stoletja, ko so ženske na Slovenskem postajale učiteljice (Milharčič Hladnik, 1993); tedaj je imela tim. »feminizacija učiteljskega poklica« negativni prizvok, ker naj bi plačana zaposlitev ženskam škodila (nek pisec je napisal, da »emancipirana ženska ni več ženska, mož pa tudi ni, in ker so ljudje le dvojnega spola, tedaj emancipirana ženska ni nič«; Milharčič Hladnik, 1993, 41); danes naj bi »feminizacija ženskega poklica« bojda slabo vplivala na dečke. V današnjem primeru ne gre le za zgodovinsko kontinuiteto mizoginije do ekonomsko samostojnih žensk, temveč tudi za mizoginijo do deklic (Zaviršek, 2018).

Druge oblike nadzorovanja žensk v neopatriarhatu

Tudi religiozne ideologije in nacionalizmi so postali načini, kako transnacionalni neoliberalni maskulinizem poskuša nadzorovati ženske. Namesto da bi na probleme globalnih neenakosti, ekoloških katastrof in prihodnjih množičnih migracij odgovorili z večjo globalno redistribucijo dobrin in zaustavitvijo fundamentalističnega neoliberalizma, se kot odgovor ponujata repatriarhalizacija in retradicionalizem, ki naj omejita preveliko liberalizacijo žensk.

V času neoliberalne negotovosti, poudarja Fraser (2007, 28), sta se razrasla evangelizacija in krščanski fundamentalizem, ki številnim ljudem ponujata upanje v času vse večje bivanjske in ekonomske negotovosti. Atomizacija in individualizem, ki sta se izkazala za neučinkovita načina upravljanja s človekovo negotovostjo, poskušajo številni ljudje preseči z religioznim kolektivizmom cerkvenih in civilnih organizacij, ki obljublja vse, celo posmrtno življenje. Še več, tak diskurz ljudi pripravlja na »težke čase«; slovenska krščanska kultura to pripravo na »slabe čase« pozna v obliki reka, da »nesreča nikoli ne počiva«. V Sloveniji je razraščanje takšne ideologije povsem očitno; konec devetdesetih let 20. stoletja so katoliška cerkev in njeni civilni sateliti začeli vplivati na zakon o medicinsko reproduktivni tehnologiji in leta 2000 spodbudili referendum v zvezi s pravico samskih žensk do medicinske asistencije na področju biološke reprodukcije. Koncept »samskih žensk« je posledično postal patologizirana, škandalozna kategorija. Sledila je sovražna religiozna kampanja proti izenačenju pravic istospolnih in raznospolnih družin ter za ohranjanje tradicionalne družine (2009 in 2011; 2012–2015); tako so še istospolne družine postale škandalozna kategorija. Za vstopno točko definiranja »pravih« družinskih odnosov ter skrbi za otroke in ženske je katoliška cerkev najprej uporabila kategorijo »samskih žensk« in nato »istospolne družine«, ki jih je konstruirala kot deviantne in s tem odprla razpravo o dveh tradicionalnih religioznih tematikah: nadzorovanju žensk in nadzorovanju njihove spolnosti. Obe sta ji v preteklosti spolzeli iz rok – na Zahodu s feminističnim gibanjem in z bojem na področju identitetnih pravic, v socializmu pa s sekularizacijo vsakdanjega življenja.

Ikeda (2007) meni, da je religiozni fundamentalizem (islamski ali krščanski) moški poskus zaustaviti in uničiti globalno revolucijo na področju spolov; je torej mizoginistična reakcija na destabilizirane patriarhalne privilegije večine moških in mizoginistični odgovor na krizo tradicionalne moškosti, ki je, kot je bilo opisano, temeljila na domnevno univerzalni moški preskrbi žensk. Ko so tradicionalne moškosti ogrožene zaradi ekonomskih kriz, ki jih povzroča globalni neoliberalizem, se okrepijo lokalne oblike fundamentalizmov na področju spolov in spolnosti (Fraser, 2007, 28). Te so najprej karseda prikrite, skrivajo se v diskurzih zaskrbljenosti;

naslonijo se na ideologije 19. stoletja, ženske in otroci spet postanejo objekti skrbi (Zaviršek, 2018).

Nacionalistične ideologije ideologijo »skrbi« s pridom izkoriščajo, saj jih »skrbi za narod«, katerega preživetje je povezano z osrednjo temo (neo)patriarhata, nadzorovanjem ženske reprodukcije in žensk nasploh. V Sloveniji je predstavnica desne populistične civilne iniciative Angelca Likovič na primer dejala, da je nemška azilna politika posledica nizke natalitete v državi; s tem je protimigrantsko demagogijo povezala z mizoginijo; ženske reproduktivne pravice in še posebej pravica do splava so krive za uničujoče posledice prihoda migrantov v Evropo:

Poglejte, kaj je Merklova v Nemčiji naredila, ker nima nobene reprodukcije, koliko ljudi iz tujine je potegnila. Mi se borimo za to, da bomo imeli naše potomce s slovenskimi koreninami, zato podpiramo vse mamice, da rodijo, tudi posiljene. [...] Poglejte, drage moje gospe, če bi vaše mame naredile splav, vas ne bi bilo danes tukaj, tudi mene ne, zato sem jaz proti splavu.³

Populistična desnica tako ženske obravnava kot grešnega kozla. Krive so za to, da bomo morebiti tudi v Sloveniji potrebovali migrantsko delovno silo. Preveč liberalizirane ženske se upirajo rojevanju. Pravica do splava tako ni več zasebna zadeva, temveč politična; če bi ženske rojevale več, bi se rodilo več »naših otrok«, s »slovenskimi koreninami« in bi zlahka zavrnil begunce. Žensko telo ni zgolj objektivirano na raven »nacionalnega telesa« in uporabljeno za namene državne politike, temveč postane del transnacionalne, globalne politike (nepripravljenost žensk za rojevanje naj bi bila vzrok nezaželeni nemški Willkommenpolitik do beguncev leta 2015). Nira Yuval-Davis (2009) je pokazala, da nacionalizem telesa žensk vedno uporablja kot svojo najpomembnejšo strategijo; enkrat je treba ta telesa disciplinirati in drugič zaščititi. Od žensk se včasih zahteva, naj manj rojevajo in opravljajo selektivne reprodukcijske izbire (selektivno uničenje ženskih fetusov zaradi želje po rojevanju moških otrok; naj imajo otroke samo s tistimi, ki so »njihove krvi«), drugič pa se od njih zahteva, da rojevajo več; nacionalistične politike jih podkupijo z višjimi otroškimi dodatki, z denarjem za »velike družine« in drugimi priboljški. Sploh pa ni vsaka ženska primerna za reprodukcijo: najmanj primerne so bile zmeraj ekonomsko deprivilegirane in socialno »deviantne« ženske ter ženske z ovirami; pripadnicam etničnih manjšin radi očitajo, da imajo v primerjavi z večinskimi ženskami preveč otrok. Ista primordialistična kri-in-grudovska ideologija, temelječa na mitu »narodove krvi« in na »krvni kontinuiteti«, otroke deli na zaželene in nezaželene (Šumi in dr., 2011). Postsocialistične desne politike propagirajo »etnično čiste« otroke in nagovarjajo »naše ženske«. V Sloveniji je ideologija naroda, ki mu

3 »Porota – pravica ženske ali otroka: Danes govorimo o ne/pravici do splava«, *Dobro jutro*, RTV SLO 1, 11. oktober 2016, <http://4d.rtvlo.si/arhiv/dobro-jutro/174431066> [4. 9. 2017].

zaradi majhnosti grozi izumrtje, najpomembnejše orožje za napade na reprodukativne pravice žensk. Ni torej čudno, da je bilo od leta 1991, odkar v Slovenijo v posvojitve niso več prihajali otroci iz držav nekdanje Jugoslavije, stotinam potencialnih staršev pri nas skoraj nemogoče urejati mednarodne posvojitve; socialne službe in pristojno ministrstvo so jim odrekli podporo in jih prepustili lastni iznajdljivosti, saj država v resnici ni hotela otrok »druge krvi« (Zaviršek, 2012a).

V istem obdobju se je širila tudi ideologija, da imajo pripadniki manjšinskih skupin večjo biološko reprodukcijo kot pripadniki večinske etnične skupine, kar naj bi bila načrtna politika manjšine (na primer velike romske družine). Podobna prepričanja so oživila tudi v času balkanske begunske poti. V nekaterih slovenskih medijih so avtorji o begunskih otrocih, ki bodo »preplavili narod«, pisali kot o »orožju« (Glucks, 2015), kar je okrepilo antiislamizem in sovraštvo do beguncev. Podobna ksenofobna propaganda je razširjena po vseh državah postsocialistične jugovzhodne Evrope in se širi po zahodnih državah. Na Poljskem se je fundamentalistični neoliberalizem začel tudi z napadom na pravico do splava. Eden od poljskih politikov je protestnicam, ki so zahtevale, naj dá država »roke stran od naših trebuho«, leta 1991 zabrusil: »Nacionalizirali bomo te trebuhe!« (Watson, 1997, 149). Ena od žensk je pripovedovala, da je bila zaradi »katoliške etike« prisiljena roditi mrtev fetus (Sieradzka, 2017). Tiste, ki so leta 2016 na »črni ponedeljek« (delna aluzija na transnacionalno protivojno feministično gibanje Ženske v črnem) protestirale po poljskih mestih, so desni mediji označili za »nacistke« (Błuś, 2016). Ta oznaka naj bi ženske diskreditirala in demonizirala, češ da se obnašajo nepatriotsko, kot »morilke« naroda, ki s splavi povzročajo nacionalno destabilizacijo in depopulacijo. Hannah Arendt (2017, 53) je poudarila, da se zahteva po moči legitimira s sklicevanjem na preteklost, upravičuje pa se s ciljem, ki je nekeje v prihodnosti; nacionalistični diskurz uporablja religiozne argumente za nadzor nad ženskim rojevanjem in spolnimi praksami posameznikov ter se pri tem sklicuje na stare vrednote in norme, katerih vrnitev naj bi koristila skupnosti, narodu in človeštvu v celoti.

Še bolj neposredno pa je ženske kot grešnega kozla naslovil posvet Državnega sveta Republike Slovenije v predvolilnem obdobju maja 2018, ki je vabil z naslovom: »Kako preprečiti izumiranje slovenskega naroda«. Vabilo pravi: »Posledice (pre)nizkih stopenj rodnosti bodo srednjeročno in posebej dolgoročno izredno negativno vplivale na kvaliteto življenja v Sloveniji in preživetje slovenskega naroda«. ⁴ Tudi naslovi prispevkov posameznih govorcev – več moških je bilo iz vrst teologov in religioznih

4 Vabilo Državnega sveta Republike Slovenije z naslovom »Kako preprečiti izumiranje slovenskega naroda«, 24. maj 2018; podpisana Matjaž Gams, državni svetnik, in Alojz Kovšca, predsednik državnega sveta.

organizacij – so žensko brez sramu konstruirali kot grešnega kozla, ki rojeva premalo in ima preveč pravic: »abortirani razvojni potencial«; »na dolgi rok je ključna rodnost«; »koliko nas manjka?«; »prihodnost pripada verskim skupnostim: pozitivni vpliv religij na rodnost«; »otroci – politični tabu«. Slovenske države potemtakem ne ogrožajo slabe ekonomske razmere, vse večja revščina, ekonomske migracije izobraženih ljudi, ekološki problemi in privatizacija naravnih surovin, vključno z vodnimi viri, temveč in predvsem premajhna rodnost, za katero so krive ženske. Te so v takšnem diskurzu konstruirane v položaj grešnega kozla in reificirane na »potujoče maternice« (gre za Platonovo dikcijo, uporabljeno ob njegovi razlagi vzrokov za histerijo žensk). Organizator posveta, državni svetnik Matjaž Gams, je o ženski kot grešnem kozlu spregovoril na neposreden način:

»Mehanizmi za zmanjševanje rodnosti so liberalizacija žensk, kontracepcija, splavi, ženske pravice, šolanje žensk, prepoved preveč aktivnega moškega osvajanja, siljenje žensk v moške vloge in moških v feminirane vloge, oteževanje materinstva in otroštva. Pomembno je, da se otrok, ne splača več, da je z njim ogromno dela, stroškov, težav in malo neposredne spodbude. Sem sodi tudi permissivna vzgoja, povečevanje homoseksualnosti itd. Tudi prepoved fizičnega kaznovanja sodi v ta sklop.«⁵

Neopatriarhalno mizoginijo je skril za dikcijo »mehanizmi za zmanjševanje rodnosti so«, lahko pa bi dejal preprosteje: vzroki za zmanjševanje rodnosti so »liberalizacija žensk, kontracepcija, splavi, ženske pravice, šolanje žensk, prepoved preveč aktivnega moškega osvajanja, siljenje žensk v moške vloge in moških v feminirane, oteževanje materinstva in otroštva« (ibid.). Avtorju sestavka je uspelo narediti izčrpen seznam konzervativnih, patriarhalnih in avtoritarnih vrednot 19. stoletja, po katerih danes posegajo najbolj avtoritarni voditelji. V Rusiji je državna pravoslavna cerkev oziroma njena Komisija za družinske zadeve tiste, ki so leta 2017 nasprotovali odločitvi ruske dume o spremembi kazenskega zakonika, ki je dekriminaliziral nekatere oblike nasilja v družini, obtožila nacizma: »Nekatere stvari, ki se dogajajo v severni Evropi, so take, da si jih še Hitler ne bi mogel izmisliti!« (Walker, 2017). Po postsocialističnih državah in po nekaterih zahodnih državah neopatriarhalni diskurz ženske konstruira kot »množične morilke fetusov«, v Sloveniji pa še prav posebej kot »uničevalke zdravega razvoja in kreativnosti dečkov v osnovnih šola«. Leta 2016 je ruska pravoslavna cerkev javno oznanila, da je prav, če starši tepejo otroke, saj je starševstvo »osnovna pravica, ki je staršem dana od Boga« (Šumi in dr., 2016). Doktrina katoliške cerkve pa poudarja, da morajo biti otroci odraslim pokorni (Zaviršek, 2018). Tem skrajno avtoritarnim diskurzom se je skokovito hitro začela približevati tudi Slovenija; liberalizacija žensk naj bi

5 Z., Mo. (2018). Državni svet in izumrtje slovenskega naroda. *Delo*, 25. 5. 2018. <http://www.delo.si/lokalno/ljubljana-in-okolica/drzavni-svet-in-izumrtje-slovenskega-naroda-54238.html> [9. 6. 2018].

povzročila nič manj kot »narodovo izumiranje«; za izginjanje naroda so krive neposredno ženske, ki so emancipirane, imajo izbire in se zavestno odločajo za otroka.⁶

Raewyn Connell (2012) poudarja, da hegemonška moškost za svojo utrditev poleg nadzorovanja žensk potrebuje tudi spolne manjšine, ki uhajajo spolnemu binarizmu in jih zato konstruira kot nekaj »napačnega« (geji naj bi bili »poženščeni«, lezbijke pa možače); v večini postsocialističnih držav istospolne skupnosti niso izenačene s heterospolnimi (v hrvaški in srbski ustavi je eksplicitno zapisano načelo spolne binarnosti zakonske zveze), ponekod pa je homofobija kar militantni državni program (v Rusiji, Čečeniji). Več avtorjev meni, da je transnacionalni neoliberalizem na površje naplaval prav tiste nosilce hegemonške moškosti, ki ne morejo ali nočejo videti pravih razlogov za vse bolj globalno uničevanje svetovnih dobrin in odnosov, zato se zatekajo po pomoč k religioznim fundamentalističnim gibanjem in skupinam ter podpirajo verske voditelje v upanju, da si bodo ponovno podredili ženske in ohranili globalni neoliberalni red (Fraser, 2007; Connell, 2012; Ikeda, 2007). Ikeda celo trdi, da je religiozni fundamentalizem »moški odgovor na globalno revolucijo na področju spolov, ali, z drugimi besedami, mizogini odgovor na krizo moškosti in izgubo patriarhalne moške dominacije« (2007, 117).

Bolj ko moški izgubljajo ekonomsko moč, bolj se zatekajo v nacionalizem, v katerem iščejo korenine nekdanjih močnih držav in povečujejo avtoritarnost. Politik slovenske desne populistične stranke je v govoru, v katerem je celostno zavrnil sprejem migrantov v Slovenijo, obžaloval, da »nimamo jajc, tako kot jih ima Orbán; ta je vrgel Evropsko unijo čez vrata ven, zato gre Madžarska naprej, mi smo pa vedno v večjem dreku« (Jelinčič, 2017).

Transnacionalni maskulinistični neoliberalni režim ima tudi resen ekonomski interes po redomestifikaciji žensk. Neoliberalizem se mora za ohranjanje socialnega miru polastiti ženskih delovnih mest (tudi slabo plačanih, kot so mesta prodajalk v trgovinah, v veleblagovnicah z obleko in učiteljic, zato v Sloveniji na teh mestih opažamo vse več moških). Hkrati imajo neoliberalne države interes po zmanjšanju stroškov za storitve na področju skrbstvenih dejavnosti (otrok, hendikepiranih, starih), zato potrebujejo ženske, ki naj ponovno prevzamejo neplačano skrbstveno delo doma in v skupnosti.

6 Na dogodek se je odzvala množica intelektualcev in demokratično mislečih ljudi, ki so v številnih medijih s podpisom protestnega pisma ostro obsodili nacionalizem, primordionalizem in mizoginijo (neznani avtor, 2018).

Restavracija tradicionalne »ženskosti« in »moškosti«

Za uspešno neopatriarhalno restavracijo je treba spreminjati tudi identitete; pri tem sta ključna ohranjanje spolnega binarizma ter oživljanje ideje o tradicionalni »ženskosti« in »moškosti«. Ponovno vznikla neopatriarhalna ideja o »pravi ženskosti« pogosto tekmuje z drugimi neoliberalnimi idejami, kot sta zahteva po večji udeležbi žensk v vojaški službi (ženske v prvih bojnih vrstah pri vojaških operacijah naj bi izražale pravo enakost med spoloma) ter zahteva po celoviti legalizaciji prostitucije in davčni odgovornosti spolnih delavk. Množični mediji predvsem na ženske naslavljajo ideje o »novi ženskosti«, s katero bodo dosegle pravo enakost med spoloma; z »odkrivanjem svoje ženstvenosti« pa bodo na boljše spremenile partnerske odnose, same moške, narod in z njim ves svet. Te omnipotentne fantazije, ki zakrivajo razmerja moči, so vseh tako ženskam kakor moškim, saj oboje ohranjajo v klasični spolni matrici (ženske so podrejene, a njihova »ženska moč« bo naredila svet boljši; če bodo ženske odvisne, bodo moški spet lahko postali »pravi moški« in poskrbeli za ženske).

Diskurz o spolnem binarizmu se usmerja tudi na moške, ki naj spet postanejo »pravi moški«; v Sloveniji nekateri pozivajo k ponovni uvedbi obveznega služenja vojaškega roka, češ da se le tako lahko formira »moškost«; širijo se ideje, da današnjim moškim primanjkuje »moških hormonov«, zato naj bi bili vse bolj požensčeni in nagnjeni k homoseksualnosti. Tradicionalni diskurz o biološki razliki med ženskami in moškimi se tako dopadljivo širi, zavrt v celofan sodobnejše terminologije. Namesto »žena naj bo možu pokorna« cerkveni in posvetni mediji, med drugim slovenske »ženske revije«, pišejo o »gojenju ženskega principa« in »novi feminilnosti«, kar ni nič drugega, kot je v religiozni terminologiji negovanje »pristnega ženskega duha« (Jogan, 2016).

Zaključek

Neopatriarhat je torej utemeljen na klasičnem patriarhatu, pojavlja se v obdobju transnacionalnega globalnega neoliberalizma; njegovi ideološki akterji so tako nosilci transnacionalnega dominantnega neoliberalnega maskulinizma kot poraženci neoliberalizma, ki s pomočjo religioznih fundamentalistov za ohranitev globalnega ekonomskega reda ženske spreminjajo v grešne kozle, da bi jih podredili. V očeh tradicionalne neoliberalne elite ženska ni več šibkejša in odvisna, temveč, nasprotno, preveč emancipirana, avtonomna in zaposlena (religiozni predstavniki v Sloveniji govorijo o tem, kako škodljivo je za otroke, da so matere zaposlene).

Nosilci neopatriarhalne družbene restavracije svoje namere prikrivajo z ideologijo »skrbi« za »šibkejše«, za ženske in otroke, kar je zgolj oblika nasilne skrbi

(Zaviršek, 2018). Nasilje je tako kot v klasičnem patriarhatu vpisano tudi v samo srž neopatriarhata. Ta poleg novih oblik dominacije opravičuje nadaljevanje starih razmerij moči: neenako delitev gospodinjkega dela; diskriminacijo na delovnem mestu in vztrajanje pri fenomenu »steklenega stropa«; nadaljujeta se fenomena »lepljivih tal« in »puščajoče pipe«; v akademskih institucijah se ohranja moški slovnični spol in je ženska subsumirana pod moški spol (razen na Fakulteti za socialno delo, Filozofski fakulteti in Fakulteti za družbene vede, na slednji kot upor proti repatriarhalizaciji in retraditionalizaciji družbe; prim. Božič, 2018; Muršič, 2018); spolno nadlegovanje ostaja nekaznovano; plačne, pokojninske in druge neenakosti se ohranjajo; ženska je po eni strani javno reificirana kot spolni objekt, po drugi strani pa je nadzorovana kot lastnina.

Neoliberalni transnacionalni maskulinizem se lahko ohrani dlje, če mu bo uspelo podrediti ženske, izprazniti delovna mesta, ki jih sedaj zasedajo ženske, in jih retraditionalizirati, da spet prevzamejo tradicionalne neplačane zadolžitve, ki so nujne za delovanje neoliberalnih družb, in se s povečano biološko reprodukcijo umaknejo v nevidno zasebnost. Struktura sovražnika je potemtakem znana; potrebni sta teorija in praksa delovanja.

Viri in literatura

- Agamben, G., *Homo Sacer. Suverena oblast in golo življenje*, Ljubljana 2004, str. 21, (prev. Kutoš, S.).
- Arendt, H., *Macht und Gewalt*, München 2017 [1970].
- Božič, K., Na ljubljanski filozofski fakulteti: Naš spol je ženski. *Večer*, 31. maj 2018. <https://www.vecer.com/na-ljubljanski-filozofski-fakulteti-nas-spol-je-zenski-6484191> [10. 6. 2018].
- Blus, A., This Polish Law Would Imprison Women Who Have Abortions, *Motto*, 16. september 2016, <http://motto.time.com/4495681/poland-abortion-law-protest-amnesty-international/> [7. 6. 2018].
- Butler, J., Merely Cultural, *New Left Review* I/227, 1998.
- Connell, R., *Moškosti*, Ljubljana, 2012.
- Eriksson, A., Polish abortion row puts women's rights on EU agenda, Brussels, 6. oktober 2016, <https://euobserver.com/justice/135387> [4. 6. 2018].
- Fraser, N., Mapping the feminist imagination: from redistribution to recognition to representation, v: *The Future of Gender*, (ur. Browne J.), Cambridge 2007, str. 17–34.
- Glucks, N., Vojna, v kateri je orožje masa ljudi, *Reporter*, 26. oktober 2015, str. 4.

- Hočevar, B., Pismo Cerkve o družinskem zakoniku ni bilo zadnji poziv, *Delo*, 20. februar 2012, <http://www.delo.si/novice/slovenija/pismo-cerkve-o-druzinskem-zakoniku-ni-bilo-zadnji-poziv.html> [9. 6. 2018].
- Iglič, A., Janez Novak, študentka slovenščine. *Delo, Sobotna priloga*, Pisma bralcev, 9. junij 2018.
- Ikeda, S., Masculinity and masculinism under globalization: reflections on the Canadian case, v: *Remapping Gender in the New Global Order*, (ur. Griffin Cohen, M., Brodie J.), London, New York 2007, str. 111–130.
- Jelinčič, Z., Govor Zmaga Jelinčiča na kongresu stranke SNS, 20. maj 2017, Otočec, <http://www.dolenjskanews.com/vf-jelincic-predsednik-sns-o-kandidaturi-jeseni/> [27. 2. 2018].
- Jogan, M., *Katoliška cerkev in družbeno zlo*, Ljubljana 2016.
- Kacpura, K., This victory on abortion has empowered Polish women – we'll never be the same, *Guardian*, 6. oktober 2016, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2016/oct/06/victory-abortion-rights-empowered-polish-women> [4. 6. 2018].
- L., A., Pravniki in psihoanalitiki opozarjajo, da feminizacija sodstva ruši pravno državo – rezultat je sodni sistem, ki ni sposoben delovati kot imunski sistem družbe! Nova24 TV, 27. december 2017. <http://nova24tv.si/slovenija/pravniki-in-psihoanalitiki-opozarjajo-da-feminizacija-sodstva-rusi-pravno-drzavo-rezultat-je-sodni-sistem-ki-ni-sposoben-delovati-kot-imunski-sistem/> [9. 6. 2018].
- Milharčič Hladnik, M., O paradoksu grešnih kozlov in črnih ovc. *Časopis za kritiko znanosti*, let. 21, št. 160–161, 1993, str. 29–44.
- Muršič, R., Ženski spol na filozofski fakulteti. *Dnevnik*, 5. junij 2018. <https://www.dnevnik.si/1042824518> [9. 6. 2018].
- Neznani avtor, Državni svet in izumrtje slovenskega naroda, *Dnevnik*, 24. maj 2018. <https://www.dnevnik.si/1042823061>.
- »Porota – pravica ženske ali otroka: Danes govorimo o ne/pravici do splava«, Dobro jutro, RTV SLO 1, 11. oktober 2016, <http://4d.rtvsllo.si/arhiv/dobro-jutro/174431066> [4. 9. 2017].
- Rommelspacher, B., *Anerkennung und Ausgrenzung. Deutschland als multikulturelle Gesellschaft*, Frankfurt ob Majni, New York 2002.
- Sieradzka, M., Polish abortion laws provoke mass Women's Day protests, DW, 7. marec 2017, <http://www.dw.com/en/polish-abortion-laws-provoke-mass-womens-day-protests/a-37835649> [6. 6. 2018].

- Šumi, I. in dr., That which soils the nation's body: discriminatory discourse of Slovenian academics on the Romany, foreigners and women. *Anthropological notebooks*, 17 (3), 2011, str. 101–121.
- Šumi, I. in dr., Ženska v krasnem novem neoliberalnem svetu, *Delo*, Sobotna priloga, 4. marec 2017, str. 8–9.
- Vanhuyse, P., Power, order and the politics of social policy in Central and Eastern Europe, v: *Post-communist Welfare Pathways. Theorizing Social Policy Transformations in Central and Eastern Europe* (ur. Cerami, A., Vanhuysse, P.), Hampshire, New York 2009, str. 53–72.
- Yuval-Davis, N., *Spol in nacija*, Ljubljana 2009 (prev. Petek, P.).
- Walker, S., Putin approves legal change that decriminalises some domestic violence, *The Guardian*, 7. februar 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/feb/07/putin-approves-change-to-law-decriminalising-domestic-violence> [5. 9. 2017].
- Watson, P., (Anti)feminism after Communism, v: *Who's Afraid of Feminism?* (ur. Oakley, A., Mitchell, J.), London 1997.
- Zaviršek, D., *Od krvi do skrbi: socialno starševstvo v globalnem svetu*, Maribor 2012.
- Zaviršek, D., *Notranje in mednarodne posvojitve: od osebnih izkušenj do dobre prakse*, Ljubljana 2012a.
- Zaviršek, D., Folikli, transferji, zamrznjenčki: reproduktivne izbire in nove etične dileme, *ANNALES, Seria hist. sociol.*, let. XXIII, št. 2, 2013, str. 377–388.
- Zaviršek, D., *Skrb kot nasilje*, Ljubljana 2018.

Darja Zaviršek

Ženska kot grešni kozel: oblike nasilja v neopatriarhatu

Ključne besede: neopatriarhat, nasilje, neoliberalizem, transnacionalni hegemonski maskulinizem, postsocializem

Članek analizira fenomen neopatriarhata, ki je nadaljevanje klasičnega patriarhata v neoliberalnih razmerah. Transnacionalni neoliberalizem je tesno povezan z neoliberalnim maskulinizmom, ki ga poimenujemo neopatriarhat in ki se pojavlja kot domnevna rešitev problemov globalne neenakosti, pomanjkanja delovnih mest, vse večjih potreb po skrbstvenem delu, ekoloških katastrof in množičnih migracij. Kot odgovor na pereče družbene probleme neopatriarhat konstruira grešnega kozla, ki so ženske. Za njihovo discipliniranje se uporabljata diskurza repatriarhalizacije in retradicionalizacije, ki sta del globalnega transnacionalnega neoliberalizma; politični voditelji, ekonomski zmagovalci in poraženci neoliberalizma uporabljajo religiozne in nacionalistične ideologije za nadzorovanje žensk. Pojavne oblike neoliberalizma v postsocialističnih državah in državah klasičnih kapitalizmov so raznovrstne; analiza različnih pojavov in fenomenov, od medijskih reprezentacij in političnih pamfletov do filma in vsakdanjih pojavov normaliziranega nasilja, kaže na njegovo raznovrstnost.

Darja Zaviršek

Women as a Scapegoat: The Formation of Violence in Neopatriarchy

Keywords: neopatriarchy, violence, neoliberalism, transnational hegemonic masculinity, postsocialism

The article analyses the phenomenon of neopatriarchy, as the continuation of classical patriarchy in neoliberal conditions. It shows that transnational neoliberalism is linked with the neoliberal masculinity, which appears as neopatriarchy and intends to answer the problems of global economic inequalities: the shortage of the jobs; the increased need for care work; ecological catastrophes and mass migrations. Instead of focusing on these issues, women have become scapegoats and are seen as guilty for societal crises. In order to discipline them, repatriarchalisation and retraditionalisation by political leaders have increased as well as by the winners and losers of the transnational neoliberalism, who use religious and nationalist ideologies to control women. The formation of neopatriarchy in post-socialist countries and in Western countries is diverse; the analysis of the different phenomena carried out in this study, from the media representations, political programmes, films and everyday normalisation of violence, show its varied appearances.